

מדיניות הלכתית במשנת הרב גורן

עיון בשתי סוגיות הלכתיות מחודשות,

השווה והשונה ביניהן

הרב ישי איתן, סא"ל / ראש ענף ההלכה

הקדמה

מזמן המפורסמות הוא, שמייסד הרבנות הצבאית והרב הראשי לישראל, גאון ישראל האלוף הרב שלמה גורן זצ"ל, הרבה לעסוק באתגרים ההלכתיים המורכבים המתחדשים בדורנו בעקבות כינונם של מדינת ישראל וצה"ל, ולמעשה היה אחד מגדולי מניחי היסודות לתשתית ההלכתית הממלכתית לאורה אנו חיים מאז קום המדינה ועד היום. על אתגרי הפסיקה ההלכתית במציאות המתחדשת, כתב הרב בהקדמתו לספרו 'משיב מלחמה':

"שונה היא פסיקה זו מפסיקה הלכתית אזרחית רגילה, ושונה הוא ספר זה מכל ספרי שו"ת, באשר הנושאים שבספר זה אינן להם מסורת רצופה של פסיקה מדור דור. אין להם חלק מקביל בשולחן ערוך ולא בספרי הפוסקים. מאז מלחמת בר כוכבא, כס"ה שנה לאחר חורבן הבית השני, לא היו הלכות צבא, מלחמה ובטחון לאומי אקטואליים בחיי העם. קרוב לאלפיים שנה הופיעו בעיות אלו כ'הלכתא למשיחא'."

כפועל יוצא מן הדברים, נאלץ הרב להתבסס בפסקיו רבות על מקורות קדומים ביותר, ללקט מתוכם שברירי מידע ולגבש על פיהם פסיקה הלכתית, זאת הואיל ושרשרת הפסיקה המקובלת לא עסקה בהלכות צבא ומדינה:

"כדי למצוא מקורות הלכתיים והיסטוריים מוסמכים לפתרון של אלפי הבעיות ההלכתיות של צה"ל, היה הכרח לאסוף, כעמיר גרנה, את שברירי ההלכות, המנהגים והנהלים, שהיו קיימים בצבאות ישראל בימי קדם, להעלות אותם מתהום הנשיה, מתחת לחורבות מלכות ישראל, ללקטם מכתבי הקודש, מים שני התלמודים, הבבלי והירושלמי, ממדרשי תנאים והאמוראים ושאר ספרות ההלכה מימי עולם ומשנים קדמוניות. כמו כן השתמשנו בספרי החשמונאים ובשאר ספרים החיצוניים, וספרי ההיסטוריה המקובלים עלינו, כגון ספריו של יוסף בן מתתיהו הכהן וחבריו ומכל מקום

שידנו מגעת. בנינו הנוהגים אריח ע"ג לבינה, והקמנו מהם יסודות איתנים למערכת פסיקה הלכתית מוסמכת הבנויה על תורת ישראל².

בקיאותו הרב של הרב במקורות הקדמונים וגדלותו התורנית העצומה, לצד חזונו הגדול להשתית את כינונה של המדינה היהודית על אדני תורת ישראל, הביאו אותו לפתח שיטות חדשניות לפסיקה הלכתית ממלכתית, אותן פרש בפנינו בספריו. חדשנותו הייחודית של הרב העמידה אותו לא אחת במחלוקת מול גדולי ישראל, אולם אף שלא כולם הסכימו לדעתו, קשה היה להתעלם מעומק דבריו, היקף העיון, יכולת הניתוח, החדשנות ואומץ ההכרעה. לא נוכל להרחיב על כך במסגרת מאמר זה, אך נראה שהרב ראה לנגד עיניו את מציאות החיים היהודיים הממלכתיים הקורמת עור וגידים, כאשר חיפש אבני יסוד הלכתיים לאתגרים החדשים שיצרה מציאות זו.

על אף האמור לעיל, לא תמיד העדיף הרב ללכת בדרך ההיתר והקולא. לא אחת העדיף הרב להחמיר ולאסור. יש שהרחיב היתרים מאד, ויש שנטה לצמצמם³. לא נוכל במאמר זה לעמוד בעיון על משנתו ההלכתית השלמה, אך ברצוני להציג להלן אבחנה מעניינת בין שתי סוגיות הלכתיות אליהן נדרש הרב, לעמוד על השווה והשונה שביניהן, ולנסות להתחקות אחר פשרו של ההבדל בגישתו של הרב לסוגיות אלו. מתוך אבחנה זו ננסה להסיק מעט מזעיר מהמדיניות ההלכתית בה נקט הרב בהכרעותיו בסוגיות ממלכתיות.

דין מחנה היוצא למלחמה

המשנה האחרונה בפרק ראשון של מסכת עירובין⁴ אומרת:

”ארבעה דברים פטרו במחנה: מביאים עצים מכל מקום, ופטורים מרחיצת ידיים ומדמאי ומלערב.”

למה התכוונו חכמים במושג 'מחנה'? הגמ' במקום⁵ מבארת: "ת"ר: מחנה היוצאת למלחמת הרשות". כלומר, חיילים המצויים במחנה היוצא למלחמת הרשות, וכ"ש למלחמת מצוה⁶,

2 שם.

3 ראה לדוגמא משיב מלחמה ח"ב סי' קל"ב תשובתו בנושא קריאת מגילה באמצעות רמקול, שפסק לאיסורא בזה בניגוד לדעת פוסקים אחרים – עיין מקראי קודש (פרנק) פורים סימן יא ובהערה 2 שם, שו"ת אג"מ אר"ח ח"ב סימן קח. ע"ע תשובתו בנושא שתייה לשיעורין בצום תשעה באב – משיב מלחמה ח"ב סי' ק"מ. עיין בעניין זה בהרחבה במאמרו של הרב אודי שוורץ בקובץ זה.

4 עירובין יז ע"א.

5 שם.

6 "התירו להם חכמים למחנה היוצא להלחם אפילו למלחמת הרשות וכל שכן למלחמת מצוה אע"פ שהוא אסור לכל אדם" ר' יהונתן על אתר.

הקלו עליהם חכמים בארבעה דינים, והתירו להם דברים שנאסרו בשגרה. ההיתר הרביעי הוא הפטור מלערב⁷. באיזה עירוב מדובר?

הגמ' ממשיכה לבאר⁸: "אמרי דבי רבי ינאי: לא שנו אלא עירובי חצירות, אבל עירובי תחומין חייבין, דתני רבי חייא: לוקין על עירובי תחומין דבר תורה".

הגמ' מבחינה בין שני סוגי עירוב – עירוב חצרות ועירוב תחומין. עירוב חצרות הוא עירוב המאפשר טלטול בשבת בשטח מוקף גדר או מחיצה, המכיל חצרות או בתים של בעלים שונים. תפקיד הנחת העירוב הוא לשתף בין החצרות והבתים, ולהפכם בכך למעין רשות היחיד אחודה. עירוב זה הינו תקנת חכמים, שכן מדין תורה אין איסור לטלטל מרשות היחיד אחת לחברתה. שונה לגמרי הוא עירוב תחומין. עירוב זה מניחים אותו בקצה אלפיים אמה שמחוץ לתחום, ובכך מתאפשר ללכת בשבת למרחק של אלפיים אמה נוספות. על עירוב תחומין נחלקו חכמים האם הוא מן התורה או מדרבנן⁹. סוגיית הגמ' שלפנינו מכריעה שעירוב תחומין מצוותו מן התורה, וממילא מבינה הגמ' שהפטור שנתנו חכמים למחנה היוצא למלחמה איננו חל על עירוב תחומין אלא על עירוב חצרות בלבד, שכן לא ייתכן שחכמים יפטרו מדין תורה.

ע"פ הנאמר בסוגייתנו, פסק גם הרמב"ם¹⁰:

"ארבעה דברים פטרו במחנה: ... וכן פטורין מלערב עירובי חצירות במחנה אלא מטלטלין מאהל לאהל ומסוכה לסוכה והוא שיקיפו כל המחנה מחיצה גבוהה עשרה טפחים כדי שתהיה רשות יחיד כמו שנתבאר בהלכות שבת, ואין מחיצה פחותה מעשרה".

ה'מגיד משנה' מבאר מדוע פטרו חכמים דווקא מחנה היוצא למלחמה¹¹: "שדין המשנה הוא במחנה ההולך למלחמה וכשהן חונים ימים חונים להלחם ומפני כן הקלו להם". כלומר, מחנה הנערך למלחמה, וחונה בשל כך מספר ימים בשטח, הקלו על יושביו להתיר להם לטלטל בלא שהניחו עירוב חצרות במחנה.

הטור והשו"ע השמיטו דין זה של מחנה היוצא למלחמה בדיני עירובין, ככל הנראה מפני

7 על שלושת ההיתרים הראשונים לא נתעכב במאמר זה, כפי שגם כתב הרב במאמרו בנושא – "ואין ברצוני לעמוד כאן על הפטור מיתור שלשת הדברים המנויים במשנתנו, כי אם לברר רק את בעיית התחומין" (משיב מלחמה א' עמ' קנ"ה).

8 שם ע"ב.

9 עירובין לה ע"ב, סוטה ל ע"ב.

10 הלכות מלכים פרק ו הלכה יג.

11 הלכות עירובין פרק א הלכה ג.

שלא היה שכיח בזמנם, אך בביאור הלכה¹² הזכיר: "בשעה שהיו ישראל יוצאין למלחמה אפילו מלחמת הרשות פטורין מעירובי חצרות ואפילו בחזרתן מן המלחמה".

מתבאר אפוא בפשטות, שדין מחנה היוצא למלחמה איננו פוטר מהנחת עירוב תחומין, אלא אך ורק מעירוב חצרות, מה שממילא איננו נחוץ בצה"ל, הואיל והמזון המסופק בצה"ל שייך לרשות אחת¹³ וממילא אין משמעות מעשית לפטור חכמים מלערב במציאות הצבאית העכשווית.

אך לא כך סבר הרב גורן. בניתוח חד ומעמיק, הוא הופך למעשה את פסק הסוגיה, ובהתבסס על מקורות תומכים הוא מרחיב את ההיתר גם לעירובי תחומין, ולא דווקא בשעת מלחמה. במאמרו "תחומין במחנה לאור ההלכה"¹⁴ הרב דן בשתי שאלות מרכזיות – האחת, מהו גדרו של מחנה היוצא למלחמה, והשניה – האם העובדה שלהלכה נפסק שעירוב תחומין חיובי אינו אלא מדרבנן, מכלילה את פטור חכמים מלערב במחנה אף לעירובי תחומין.

לגבי השאלה הראשונה טוען הרב שאף שחלק מן הראשונים והפוסקים סברו שכל היתר מחנה המדובר חל אך ורק במציאות הלכתית של שעת מלחמה¹⁵, משתמע מדברי ראשונים אחרים¹⁶, שההיתר חל בכל מציאות של מחנה צבאי ולא דווקא בשעת הלחימה. יתירה מזאת, לדעת הרב, מחנה העוסק בתפקידי לחימה, אף אם מדובר במחנה אימונים, נכלל בגדר מחנה היוצא למלחמה לכו"ע, אף לדעה הראשונה: "משמע שגם לדעת אלו שהצריכו במחנה להיות יוצאים למלחמה, לאו בשעת מלחמה ממש עסקינן, אלא כל שיושבים ומתאמנים לקראת מלחמה פטרום מאלו הדברים"¹⁷.

לגבי השאלה השנייה מבאר הרב, שסוגייתנו אמנם נוקטת דעה שתחומין דאורייתא, אך דעת רוב הראשונים שתחומין אינם אלא מדרבנן וכך נפסק להלכה¹⁸, ומשכך, הפטור שנתנו חכמים למחנה היוצא למלחמה כולל גם פטור מעירוב תחומין. הרב מביא כמקור לשיטתו את דברי הרשב"א, שכתב שהואיל ובסוגייתנו נכתב במפורש "אבל עירובי תחומין חייבין דתני ר' חייא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה", משתמע שאחר שנקטנו להלכה שלא כר'

12 סי' שס"ו ד"ה 'או מחנה'.

13 "כל מחנה צבאי של חיילים פטור מעירוב חצירות, מאחר וכולם ניזונים ממחסן מזון משותף", משיב מלחמה ח"ב סימן נו עמ' טו.

14 משיב מלחמה ח"א סימן ד.

15 ביאור הגר"א או"ח סימן קנח ס"ק ח בשם ר' יהונתן, וכן בחזו"א הלכות עירובין ליקוטים סימן קי"ב ס"ק ו.

16 רמב"ן, רשב"א.

17 משיב מלחמה ח"א סימן ד עמ' קמה.

18 שו"ע או"ח סימן תד.

חייא, ישתנה ממילא דין פטור במחנה: "ואנן קיימא לן כרבנן דתחומין דרבנן, הלכך מחנה פטורין אפילו מלערב עירווי תחומין"¹⁹.

בכך, הופך למעשה הרב את דין הגמרא, ומוכיח שלמעשה ניתן לפטור מעירוב תחומין כל מחנה צבאי העוסק בלחימה או באימון לקראתה, בין בשגרה ובין בחרום²⁰.

אך לא זו בלבד. בהמשך תשובתו מתייחס הרב למחלוקת בנושא יציאה מתחום שבת בשיעור של מעבר ל"ב מיל. בנושא זה רבו הסוברים שחייב י"ב מיל הינו מן התורה, אך דעת חלק מן הראשונים הינה שאף דין זה של י"ב מיל אינו אלא מדרבנן²¹. אם ננקוט כשיטה זו הרי שהפטור מעירוב תחומין יאפשר למעשה הליכה בשבת לכל מרחק. למרות שמדובר בדעה שאיננה מוסכמת להלכה, כתב הרב על כך:

"הרי לנו מפורש וברור שבמחנה התיירו בשבת ללכת אפי' י"ב מיל מכיון שכל איסור תחומין אינו אלא מדרבנן ולא גזרו על כך במחנה... וכדאי הוא הרשב"א לסמוך עליו בשעת הדחק, כדי להקל על החיילים במחנות הצבא ליד הגבול, ובסדרת אימונים, האחראים לבטחון השוטף של האזור שיוכלו ללכת בשבת להתפלל בציבור ולשמוע קריאת התורה, כאשר אין להם מניין משלהם, או לכל דבר מצוה ועונג שבת"²².

בסיכום הסוגיה ניתן לומר, שלעומת דעת רבים מן הראשונים והפוסקים שהעלו לדינא

19 חידושי הרשב"א עירובין על אתר.

20 הרב אמנם סייג את היתרו אך ורק למחנה ארעי - "אבל לא נוכל להתיר את הדבר במחנה בסיסי קבוע, שדינו כדין יישוב קבוע, שלא התיירו להם ארבעת הדברים שפרטו במחנה" (משיב מלחמה ח"א סימן ד עמ' קנה), אך יש לציין כי בסיכום תשובתו (שם עמ' קנט-קסא) לא הזכיר מעניין זה דבר. דיון נוסף בו דן הרב בעניין זה ונוקט בו לקולא הוא גודלו של המחנה אותו פטרו חכמים מלערב. בירושלמי מצינו שלוש דעות להגדרת 'מחנה' - שיש בו עשרה חיילים, מאה חיילים או אפילו רק שיש בו 12 אלף חיילים. הרב נוקט כשיטת הראשונים והפוסקים שדין מחנה חל כבר בעשרה, ואף מוסיף ומחדש, שבניגוד לדעת החזו"א ששני מוצבים שאין בכל אחד מהם עשרה אין מצטרפין אלו לאלו, "בצבא היושב על הגבולות במצב של מלחמה מתמדת נגד אויבי ישראל אין צורך שבכל מוצב ומוצב יהא בו עשרה חיילים אלא כולם מצטרפים לדין מחנה, גם כשהם מפורדים" (שם עמ' קנח).

21 "ויש מי שהורה שכל תחומין אינן מדברי תורה אלא מדברי סופרים ולפיכך מחנה פטורין אפילו מלערב עירווי תחומין ואפילו של ג' פרסאות ולזה דעתי נוטה" - עבודת הקודש לרשב"א, עירווי תחומין סימן א.

22 משיב מלחמה ח"א סימן ד עמ' קנג. לגבי הגבלת היתר לדבר מצוה ועונג שבת, כתב הרב שנראה שהדין כן הואיל וגם להניח עירוב תחומין לא התיירו אלא לצורך מצוה - "נראה שביחס להיתר הליכה מחוץ לתחום ללא עירוב תחומין, אין מדובר אלא בהליכה לצורך מצוה ולא בהליכה של רשות, משום ש'פטורים מלערב' קתני, ולכל דבר שעירוב פטור גם הם פטורים, ומאחר שאין מערבין אלא לדבר מצוה, גם הם לא הותרו ללכת מחוץ לתחום אלא לצורך מצוה שהתיירו לערב עליו" (שם עמ' קנו). אמנם בסיכום התשובה מעמם הרב הסתייגות זו במעט וכתב: "גם לשיטת הרמב"ן והרשב"א וסיעתם הגדולה יתכן שלא התיירו לחיילים

ממשמעות הסוגיא שאין היתר מחנה נוגע לעירוב תחומין, ואין מחנה אימונים נכלל בגדר מחנה היוצא למלחמה, ואולי אף לא נוהג בימינו כלל²³, הרב נוקט קולות מופלגות בסוגיה זו של מחנה היוצא למלחמה. הוא מרחיב את היתר חכמים גם לעירובי תחומין בניגוד לסוגיית הגמ' שלפנינו וחלק מן הראשונים והפוסקים, הוא סבור שהיתר מחנה חל גם בעת שגרה וגם במחנות אימונים ושניתן לצרף מס' חיילים בודדים בכל מוצב אף שאינם מונים עשרה בפני עצמם, ואף מורה לסמוך בשעת הדחק על הדעה המקילה ביציאה שמעבר לתחום י"ב מיל.

היתר לחימה בשבת

סוגיה מרכזית נוספת בה דן הרב באריכות הינה סוגיית הלחימה בשבת. במאמרו המקיף בנושא²⁴, סוקר הרב באריכות הן היסטורית והן הלכתית את מלחמות ישראל מאז ימות יהושע בן נון, מנתח את המקורות הקדמונים בסוגיה ומסיק את המסקנות הנוגעות למעשה למלחמות ישראל בדורנו. בליכת דבריו מבחין הרב בין שני היתרי לחימה שונים. פיקוח נפש ו'עד רדתה'. פיקוח נפש הוא ההיתר הפשוט ביותר ללחימה בשבת. אין ספק שסכנת חיים מתירה חילול שבת, כלפי הפרט וכ"ש כלפי הכלל. אך מה יהיה במציאות מלחמתית שאיננה פיקוח נפש מובהק? האם גם במלחמת רשות, שאין כל חובה לעשותה דווקא בשבת, נתיר לחימה בשבת? האם ביצוע פעולות הכנה שאינן קשורות ישירות לפיקוח נ יותרו בשבת? על כך מביא הרב מקור חדש להיתר לחימה נרחב בשבת - 'עד רדתה'. היתר זה מבוסס על דרשת שמאי הזקן המופיעה בגמ' ובמדרש, אשר דרש את הפס' 'ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה עד רדתה'²⁵ "עד רדתה" - אפילו בשבת²⁶. וכך כותב הרב בעניין זה²⁷:

"והנה מכל זה מתברר עיקרון חשוב, שהיתר הלחימה בשבת אינו מתבסס על היתר פיקוח נפש הדוחה שבת, כפי שרגילים לחשוב, אלא על היתר מיוחד המיועד אך ורק ללחימה, והנשען על דרשת שמאי הזקן בבבלי, בירושלמי, בתוספתא ובספרי מהפסוק 'עד רדתה' - אפילו בשבת. שהרי היתר פיקוח

לצאת מחוץ לתחום אלא לצורך מצוה כגון לתפילה בציבור ולתקיעת שופר, אבל לא לדבר הרשות. אבל אין לנו ראייה מכרעת בזה מאחר שהרשב"א כתב את ההיתר ללא שום הגבלות" (שם עמ' קס - קסא).

23 "ואפשר דד' דברים שפטרנו במחנה אינו אלא במלחמת כל ישראל מלחמת מצוה או רשות ע"פ מלך וסנהדרין, אבל גייס העומד על עיר ובני העיר יוצאין להדפס ולהציל, אף שמלחמתן מלחמת מצוה מ"מ אינן בכלל פטור מחנה" - חזו"א עירובין ליקוטים סימן ו.

24 משיב מלחמה ח"א סימן ב.

25 דברים פרק כ פסוק כ.

26 שבת יט ע"א.

27 משיב מלחמה ח"א סימן ב עמ' פח.

נפש הדוחה שבת אנו למדים למסקנה מהמקרא 'וחי בהם' - ודרשו חז"ל: 'ולא שימות בהם'... ואם בלחימה יש תמיד בעית פיקוח נפש, למה אנו זקוקים לדרשה אחרת עבור היתר לחימה בשבת מ'עד רדתה'? נלמד גם אותה מ'וחי בהם!', אלא בוודאי ששמאי הזקן בדרשתו בא להשמיענו היתר מיוחד, שהלחימה עצמה דוחה שבת בתור מצוה כשלעצמה, ולא רק במלחמת מצוה אלא גם במלחמת הרשות".

מתבאר איפוא שהיתר 'עד רדתה' רחב הרבה יותר מפיקוח נפש, ומאפשר למעשה בכל מלחמה, מצוה או רשות, הגנה או התקפה, לנקוט בכל פעולה נצרכת כבימות החול, גם אם אין בה צורך מובהק של פיקוח נפש. למסקנה טוען הרב שהיתרי פיקוח נפש ו'עד רדתה' משלימים זה את זה, ומה שלא הותר מטעם פיקוח נפש, הותר מטעם 'עד רדתה'. לכן מבחין הרב בין מלחמת הגנה, שבבסיסה מושתתת על עיקרון פיקוח נפש, לבין מלחמת מנע או מתקפה, המבוססת יותר על היתר 'עד רדתה'.

בטעמו של היתר ייחודי זה כתב הרב²⁸:

"לכן יכולים אנו להסביר ולומר, כמו שמסביר רש"י במס' יומא פ"ב ב' הטעם של פיקוח נפש דוחה שבת "לפי שחביבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות, אמר הקב"ה תבטל המצוה ויחיה זה", כך נראה שחביב שלטונם של ישראל על א"י ועל כל הנספח עליה יותר מן המצוה של שמירת שבת אחת, מאחר ואנו רואים שכיבוש מסוים והוספתו לא"י תחת שלטון ישראל דוחה שבת מטעם 'עד רדתה'".

לתפיסתו של הרב אפוא, היתר 'עד רדתה' הוא חלק ממצוות המלחמה, שתכליתו קיום שלטון ישראל בארץ ישראל, וכל מה שנכרך תחת הגדרה זו עשוי להיות מותר בשבת על בסיסו של היתר זה.

והנה, הרב עצמו מסתייג מן ההיתר הנרחב בהמשך דבריו²⁹:

"...ולא הותרה בה אלא פעילות ישירה על יעדי האויב הכוללת מצור, הסתערות, לחימה וכיבוש, ומבוססת על הדרשה של שמאי הזקן 'עד רדתה' אפילו בשבת. אבל אין היתר זה חל על פעילות מוקדמת, שמטרתה הכנת המלחמה, כגון תעשית נשק, הכנת תכניות הלחימה, ריכוז ידיעות והכנת האמצעים השונים ללחימה, וכל פעילות אחרת שאינה בגיזרת הקרב ולא בזמן הקרב".

28 ש.ם.

29 שם סימן ב עמ' צג.

כלומר, לדעת הרב, כל עוד אנו מסתמכים על היתר 'עד רדתה' ולא על פיקוח נפש, ההיתר יצומצם אך ורק לפעילות המלחמתית עצמה, ולא לכל הכרוך בהכנות אליה. אמנם, אם ההיתר הוא מטעם פיקוח נפש, יותרו גם מלאכות המהוות הכנה למלחמה³⁰.

אך לא רק בהכנות למלחמה נמנע הרב מלהסתמך על היתר 'עד רדתה'. גם את השימוש בהיתר זה לאחר הלחימה, אף שמדובר במציאות ביטחונית המחייבת פעילות צבאית שגרתית, הוא פוסל. כך הוא כותב במענה לשאלת נסיעה בשבת בשעת כוננות³¹:

"מאחר והמקרה הנדון בשאלה זו לא היה בזמן המלחמה ממש, ולא באמצעי מלחמה מובהקים שעליהם ישנו היתר בשבת מן הדרשה של שמאי הזקן "עד רדתה - אפילו בשבת" כאמור במסכת שבת י"ט א' אלא בנקיטת אמצעי בטחון למטרה מסוימת, הרי כל מקרה מעין זה נדון ענינית לפי משימתו. אם מטרת הנסיעה היתה בטחונית טהורה, שבאופן כללי היא מוגדרת ע"י כך שמטרתה הבטחת אנשים, שטח, או מתקנים צבאיים ואזרחיים... יש אז היתר מוחלט לנקוט בשבת בכל הצעדים האפשריים למען השגת הביצוע המושלם של המשימה הבטחונית הזאת... אולם יחד עם זה חייבים לדעת שרק מה שהנו הכרח בטחוני ישיר הוא מותר בשבת, ואין להשתמש בכך לעשות כל מיני פעולות לואי אחרות שיש בהן משום חילול שבת".

ואף שנראה לכאורה, שהיה מקום לומר שדין כיבוש חל גם במצב המתמשך שלאחר הלחימה עצמה, כל עוד איבינו זוממים לקום עלינו לכלותינו³², וממילא להרחיב את היתר 'עד רדתה' גם למצבים אלו, ובפרט לאור דברי הרב שצוטטו לעיל: "נראה שחביב שלטונם של ישראל על א"י ועל כל הנספח עליה יותר מן המצוה של שמירת שבת", נמנע הרב משימוש בהיתר זה בכל מציאות שאיננה מלחמתית טהורה.

ניתן לסכם ולומר, שהרב ביסס היטב את היתר 'עד רדתה' בהתייחס למצבים נצרכים בהם לא

30 אמנם בהמשך דבריו (שם עמ' צז-צח) מספר הרב שהתיר לבצע בשבת פעולות הכנה למלחמת מגן כייצור נשק וחלקי חילוף לאווירונים וייצור הדוידקה בשבתות, ואף היתר בלית ברירה אפיית לחם בשבת לחיילים, ולא מטעם פיקוח נפש שכן ככל הנראה היה הדבר רחוק מפיקוח נפש אלא מטעם 'עד רדתה', אלא שהסביר שכל עוד מדובר על מלחמה לאומית ולא מלחמת יחידים ניתן לסמות על היתר 'עד רדתה' גם במלחמת מגן.

31 משיב מלחמה ח"א סימן ט.

32 ר' למשל בחידושי השפת אמת על הש"ס שבת יט, שכתב לגבי היתר 'עד רדתה': "צ"ל דמיירי היכי שדינו תקיפה אלא שע"י הפסק בשבת יתבטל הכיבוש. ואתי קרא לומר דהכיבוש דוחה שבת". הווי אומר שכל עוד עוסקים בכיבוש שהפסקתו תגרום לביטולו חל ההיתר של 'עד רדתה'. הרב לעומת זאת, בתשובתו למשל בנושא שליחת מברקי סרק בשבת ע"מ לבלבל את האויב, איננו מתיר זאת משום 'עד רדתה'. משיב מלחמה ח"א סימן נב.

חלים היתרי פיקוח נפש, יחד עם זאת נראה שצמצם את ההיתר האמור והשתמש בו במשורה – אך ורק במצב מלחמה, לא בהכנות אליה ולא לאחריה³³.

השוואה בין הסוגיות

השוואה בין הסוגיות הנדונות במאמרנו, מעלה שאלה – מדוע בחר הרב להרחיב כל כך את היתרו בעניין מחנה היוצא למלחמה, ואילו את היתר 'עד רדתה' צמצם למינימום ההכרחי? מדוע מחנה היוצא למלחמה הורחב לכל מחנה, בכל גודל כמעט, בשגרה ובעת חירום, ואילו היתר הלחימה של 'עד רדתה', נותר אך ורק במציאות מלחמתית פעילה? לכאורה, לו היה הרב נוקט גישה מרחיבה בהיתר 'עד רדתה' כפי שנהג בדין מחנה, היו נפתרות בעיות השבת בצו"ל לדורות באחת³⁴!

ניתן כמובן להסביר שההבדל איננו נעוץ בגישה אלא בפשט לימוד הסוגיות. בעוד שבסוגיית מחנה היוצא למלחמה קיימים מקורות ברורים מהם ניתן להוכיח שמדובר במחנה הנערך למלחמה ולא דווקא בעת הלחימה עצמה³⁵, כמו גם הסברה הפשוטה שביקשו חכמים להקל על חיילים המצויים בשעת הדחק, ממילא לימוד הסוגיה בגישה מרחיבה לא בא אלא לממש את כוונתם ואיננו פסול ואף מבורך, דין 'עד רדתה' מיסודו נדרש למצב מלחמה המפורש בתורה – 'כי תצור אל עיר ימים רבים' ולא מעבר, וכל הרחבה שאיננה מעוגנת בכתובים חוטאת לאמת ואינה נכונה.

יחד עם זאת נראה, שבעוד שבדין מחנה היוצא למלחמה חיפש הרב את הגישה המרחיבה ומצא לה אסמכתאות בראשונים, בדין 'עד רדתה' הוא לא נהג באופן זה, והותיר את ההיתר בתצורתו המצומצמת. אפשר, שההבדל נובע משיקולי מדיניות הלכתית.

הסתמכות הלכתית על היתרים דחוקים מקובלת בד"כ במצבים המוגדרים כ'שעת הדחק'. בדלית ברירה הכריעו גדולי ישראל בכל הדורות לא אחת לנקוט בדרך זו, אך נהגו בה בזהירות רבה, הואיל וסיכון רב טמון בחובה. ראשית, וכך לימד הנסיון, קיים חשש שהשימוש בהיתר

33 זאת הואיל והיתר 'עד רדתה' בפשטות הוא מדין כיבוש, וממילא לא ניתן להתיר באמצעותו אלא איסורים בזמן כיבוש ממש ולא לפני כן ולא לאחר מכן.

34 בתשובה לגבי פינוי חללים בשבת, מרחיב הרב בקושי רב את היתר 'עד רדתה' ומתיר באמצעותו לחיילים היוצאים לפנות חללים ברכב משדה המערכה לחזור לבסיסם בשבת, זאת הואיל ו'המלחמה לא נגמרה עדיין, והאויבים מתחזקים וזוממים להכחידנו, הם מנסים להתקיף את מוצבינו ומעוזינו ומתכננים סיבוב שני כדי להחזיר לעצמם את השטחים ששיחררנו', דהיינו שזהו המשכו של הכיבוש. אמנם הוא מסייג את ההיתר בחיוניות החיילים לבטחון המעוז והמוצב. משיב מלחמה ח"ב סימן קיז, לעומת זאת הוא נמנע מלעשות שימוש בהיתר זה בסיטואציות אחרות.

35 הרב מביא בנושא זה הוכחה מ' יהונתן בפירושו על הרי"ף שכתב שההיתר הינו 'בעוד שאין נלחמים ואין האויבים יוצאים לנגדו' – משיב מלחמה ח"א סימן ד עמ' קמד.

יתרחב וייעשה בו שימוש גם שלא בעת הדחק, ולמעשה יהפוך להרגל דבר תמידי. מעבר לכך, קיים סיכון ל'מדרון חלקלק', ולפרשנויות מרחיבות של ההיתר המתרחקות והולכות מכוונתו המקורית של הפוסק.

אפשר שבנקודה זו הבחין הרב בין הסוגיות.

הרחבת ההיתר של 'עד רדתה' למציאות מלחמתית רחבה היה עשוי אולי לפתור את מרבית בעיות השבת בצה"ל בשגרה ובעת חירום, אך בד בבד היה עלול לגרום למחיקתה של השבת בצה"ל וממילא לאובדן זהותו היהודית. השבת בצה"ל היתה הופכת לחול, ומכאן ועד להדרדרותו של צה"ל כצבא ככל העמים, ושל החברה הישראלית המתהווה ביחס למורשתה, הדרך קצרה ומאיימת. בראייתו החזונית, כאשר לנגד עיניו הוא רואה את הקמתו של צבא יהודי בא"י כהתגשמות גאולית של חזון נביאי ישראל, לעומת מצבו הדתי הירוד של דור תש"ח, הבין הרב שיש לצמצם ככל ניתן את היתרי השבת, ע"מ ליצור זהות צבאית יהודית עליה יושתת צבאנו המתחדש.

בדיוק מסיבה זו הרחיב הרב את היתר מחנה היוצא למלחמה גם לעירוב תחומין, וזאת ע"מ לאפשר לחיילים דתיים בודדים השוהים במחנות בשטח חיבור אלו עם אלו לצורך השלמת מניין לתפילה וקריאת התורה. שוב ראה הרב לנגד עיניו את הצורך בחיזוק קומתו הרוחנית של צה"ל, ובסכנה העלולה להתרחש לחיילים דתיים בודדים המשרתים בסביבה חילונית משפיעה ואין להם יכולת להביא לידי ביטוי מעשי את קיום מצוות הדת ומסורת ישראל.

לכן אולי, התאמץ הרב לבסס את היתריו המחודשים בסוגיית מחנה, אך התייחס באופן שונה ביותר להיתר לחימה בשבת מדין 'עד רדתה'.

פתחנו את מאמרנו בסקירה קצרה אודות שיטות הפסיקה הייחודיות שהנהיג הרב גורן בהדרשותו לסוגיות שכמעט ולא נדונו בספרות ההלכה זה אלפיים שנה. מסקנתנו היא, שחדשנותו של הרב לא היתה רק בהעלאת סוגיות אלו מתהום הנשיה, ניתוחן והכרעתן כראות עיניו הלמדניות, אלא גם בקביעת מדיניות הלכתית מנומקת, מונחית בראיה חזונית, שלנגד עיניה מונחת בכל עת אחריות כבדה על התוויית דרכו היהודית של צה"ל לדורי דורות.